

5. Павлик О. М. Особливості мотиваційної сфери неповнолітніх правопорушників : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к. психол. н. / О. М. Павлик. – Харків, 2005. – 20 с.

6. Пирожков В. Ф. Закони приступного мира молодежи. Криминальная субкультура / В. Ф. Пирожков. – М. : Наука, 1992. – 307 с.

7. Сидоренко Е. В. Методы математической обработки в психологии / Е. В. Сидоренко. – СПб. : Речь, 2001. – 350 с.

8. Ярмиш І. О. Психологічні механізми адаптації підлітків з кримінальною поведінкою в умовах примусової ізоляції : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к. психол. н. / І. О. Ярмиш. – Харків, 2003. – 19 с.

УДК 159.9

Гужва Д.В. психолог СПЗ ЦПЗ та РОС ГУ МНС України в Харківській області

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ БАР'ЄРІВ У ЗАКОРДОННІЙ ТА ВІТЧИЗНЯНІЙ ПСИХОЛОГІЧНІЙ НАУЦІ

У статті представлені результати аналізу основних підходів до вивчення проблеми психологічних бар'єрів у вітчизняній та закордонній науці.

Ключові слова: психологічні бар'єри, теорії особистості, стабільність до формування психологічних бар'єрів.

В статье представлены результаты анализа основных подходов к изучению проблемы психологических барьеров в отечественной и зарубежной науке.

Ключевые слова: психологические барьеры, теории личности, устойчивость к формированию психологических барьеров.

Постановка проблеми. Відносини людини з навколишнім світом являють собою активну форму взаємодії, спрямовану в першу чергу на подолання різних перешкод, які виникають на шляху задоволення її потреб. Все наше життя складається із процесу подолання безперервного ланцюга бар'єрів - фізичних, духовних, соціальних, ціннісних, інформаційних і т.д.

Термін «бар'єр» (почав вживатися на Русі із часів Петра I) від французького слова *barrière* - перешкода, від польського *barjega* або німецького *Barriere*.

Саме слово мало кілька значень: перегородка, поставлена як перешкода на шляху; загородь, огородження; перешкода для чого-небудь.

Психологічний словник термін «бар'єри» розглядає як психічний стан людини, що проявляється як неадекватна пасивність, яка перешкоджає виконанню тих або інших дій [9].

Бар'єри розглядаються як обмеження, що накладаються на власну індивідуальність і філософські переконання, які стримують від більш повного її прояву.

Існують і такі визначення:

Бар'єр психологічний - це негативний вплив минулого досвіду, який перешкоджає розумінню і правильній оцінці ситуації, фактів, закономірностей, вибору способів дії, стратегії рішення проблеми, інноваціям [4].

Бар'єр психологічний - внутрішня перешкода психологічної природи (небажання, страх, непевність і т.п.), що заважає людині успішно виконувати деякі дії. Часто виникає в ділових і особистісних взаєминах людей і перешкоджає встановленню між ними відкритих і довірчих відносин [5].

Психологічний бар'єр - відбита у свідомості людини внутрішня перешкода, що виражається в порушенні значеннєвої відповідності свідомості та об'єктивних умов і способів діяльності [6].

Як видно, всі визначення спираються на той факт, що бар'єр - це внутрішня перешкода, психологічний стан суб'єкта. У контексті діяльного підходу психологічний бар'єр розглядається як "критична крапка", що перешкоджає подальшому руху діяльності, що викликає певні емоційні переживання й стимулює виникнення психічної активності для його подолання.

Метою нашого дослідження було проведення аналізу існуючих вітчизняних і закордонних підходів до вивчення проблеми психологічних бар'єрів.

Виклад основного матеріалу. Проблема психологічних бар'єрів не може бути вирішена без обліку аналізу психологічних теорій і концепцій розвитку особистості, розроблених закордонними психологічними школами. Особливий інтерес у рамках нашого дослідження представляють психоаналітична теорія З. Фрейда і його послідовників (К. Юнга, Е. Фромма, К. Корні, Е. Еріксона, А. Адлера та ін.), гуманістична концепція особистості К. Роджерса, теорії особистості, представлені Е. Берном і К. Левіном, когнітивний напрямок у теорії особистості Дж. Келлі, а також дослідження інших вчених, які, так чи інакше, розглядають питання, психологічних бар'єрів.

Основна проблема особистості в психоаналітичній теорії Зігмунда Фрейда [11] полягає в тому, як їй упоратися з перешкодами, різними бар'єрами, тривожністю, які зустрічаються на шляху розвитку людини. Відповідно до Фрейда, поведінка, всі психодинамічні процеси розвертаються в результаті взаємодії інстинктів і бар'єрів, зовнішніх і внутрішніх. Він описує поведінку людини із залученням двох категорій - «катексис» і «антикатексис». Під катексисом розуміється спрямована на певні об'єкти психічна енергія інстинктів, яка вимагає розрядки, а під антикатексисом - бар'єр, який робить неможливим задоволення інстинкту. У кожної людини є певна кількість енергії, що живить психічну активність; таким чином, мета будь-якої форми поведінки людини складається в зменшенні напруження, викликаного неприємним для неї скупченням цієї енергії.

Тривога, яка є функцією Его попереджає людину про загрозу, яка насувається, яку треба зустріти або уникнути. Тривога виникає під очікуваним або передбачуваним зростанням напруження або невдоволення і може розвиватися у будь-якій ситуації (реальній або уявлюваній), якщо загроза особистості занадто велика, щоб її ігнорувати, щоб з нею впоратися, або щоб її розрядити. Отже, тривога дає можливість особистості реагувати в загрозових ситуаціях адаптивним способом. Основна психодинамічна функція тривоги - допомагати людині уникати усвідомленого виявлення у себе неприйнятних інстинктивних імпульсів і заохочувати задоволення цих імпульсів належними способами в належний час.

Перебороти тривогу можна двома основними способами. Перший, на думку Фрейда, полягає в тому, щоб безпосередньо звернутися до ситуації. Подолання перешкод, вирішення проблем, протистояння загрозам або уникання їх змушує людини вступати у взаємодію із проблемою й тим самим зменшувати її вплив. Таким чином, здійснюється подолання труднощів і зменшення можливостей їхнього повтору. У іншому випадку захист проти тривожності та виникаючих перешкод складається в перекручуванні або запереченні самої ситуації, де Его захищає особистість у цілому від загрози, спотворюючи суть самої загрози.

3. Фрейд вводить поняття «психологічного захисту», мета якого складається в ослабленні інтрапсихічного конфлікту (напруження, занепокоєння), обумовленого протиріччям між інстинктивними імпульсами несвідомого та інтеріоризованими вимогами зовнішнього середовища, які виникають у результаті соціального впливу. Поняття «захисна поведінка», важлива для нашої теми дослідження, позначає реакцію людини на життєві труднощі, що проявляються в різних формах боротьби Я із нестерпними думками або хворобливими афектами.

Таким чином, відповідно до психоаналітичної теорії З. Фрейда спосіб взаємодії людини з різними ситуаціями психологічного бар'єра проявляється у формі психологічного захисту від неприємних переживань. Захисні механізми, як механізми перешкоджаючі формуванню психологічних бар'єрів, є вродженими і запускаються в екстремальних випадках, і в таких ситуаціях виконують функцію «зняття» внутрішнього конфлікту.

Вивчивши праці Альфреда Адлера [1], ми дійшли до висновку про те, що головна його ідея - заперечення положень Фрейда про домінування індивідуальних несвідомих інстинктів в особистості й поведінці людини, інстинктів, які протиставляють і відокремлюють людину від суспільства. Не вроджені інстинкти, не вроджені архетипи, а почуття спільності з іншими людьми, що стимулюють соціальні контакти й орієнтацію на інших людей - ось та головна чинність, що визначає поведінку й життя людини, стверджував А. Адлер.

Почуття спільності або суспільний інтерес є своєрідним стрижнем, що тримає всю конструкцію стилю життя, визначає її втримування й

напрямок. Нерозвиненість такого почуття викликає за А. Адлером - неврози і конфлікти та перешкоджає росту особистості. Неадекватне подання про себе й про світ, що створюється кожною людиною - є для Адлера бар'єром, перешкодою для розвитку особистості, і в той же час є стимулом для особистісного росту, для самовдосконалення. Під такими перешкодами А. Адлер бачив два вроджені, несвідомі почуття - неповноцінність і прагнення до переваги.

Якщо почуття неповноцінності впливає на людину, викликаючи в ньому бажання перебороти свій недолік, то прагнення до переваги викликає прагнення бути краще всіх, не тільки перебороти недолік, але й стати самим умілим і знаючим. Ці почуття, з погляду А. Адлера, стимулюють не тільки індивідуальний розвиток, але й розвиток суспільства в цілому завдяки самовдосконаленню й відкриттям, зробленими окремими людьми. Існує й спеціальний механізм, що допомагає розвитку цих почуттів - компенсація. А. Адлер виділяє чотири основних види компенсації: неповна компенсація, повна компенсація, зверхкомпенсація та уявна компенсація (або входження у хворобу).

Як компенсаторний механізм бар'єра неповноцінності, по А. Адлеру, може виступати формування життєвих цілей, які служать захистом проти безсилля, місцем між незадовольняючим справжнім і яскравим, могутнім, зробленим майбутнім. Незважаючи на те, що життєві цілі не завжди реалістичні, вони забезпечують напрямок і завдання життєдіяльності людини. А одне з головних якостей особистості, що допомагає їй вистояти в життєвих негодах, перебороти бар'єри й досягти досконалості, є вміння кооперувати, співпрацювати з іншими. Тільки в співробітництві людина може перебороти своє почуття неповноцінності, привнести коштовний внесок у розвиток усього людства.

Заслуговує на увагу й теорія Еріка Еріксона [10], у якій головною частиною структури особистості є не несвідоме Ід, як у З. Фрейда, а свідомою частиною Его, що прагне у своєму розвитку до збереження своєї цілісності й індивідуальності.

Головними для Е. Еріксона є положення про роль середовища, цілісності особистості, і про необхідність постійного розвитку й творчості особистості в процесі її життя. Его - психологія Е. Еріксона описує людей як більш раціональних, тому вони приймають усвідомлені рішення та свідомо вирішують життєві проблеми. На противагу точці зору З. Фрейда, Е. Еріксон доводив, що Его - це автономна система, взаємодіюча з реальністю за допомогою сприйняття, мислення, уваги й пам'яті. Приділяючи особливу увагу адаптивним функціям Его, Е. Еріксон вважав, що людина, взаємодіючи з оточенням у процесі свого розвитку, стає все більш та більш компетентною. Він стверджував, що розвиток особистості триває все життя, фактично до самої смерті людини. Впливають на цей процес не тільки батьки й близькі люди, тобто не тільки вузьке коло людей, але й друзі, робота, суспільство в цілому. Сам цей

процес Е. Еріксон називав процесом формування ідентичності, підкреслюючи важливість збереження й підтримки цілісності особистості, цілісності Его, що є головним чинником стабільності до неврозів і, відповідно до формування психологічних бар'єрів.

В інших психоаналітичних теоріях особистості проблема психологічних бар'єрів розглядається через структуру характеру, що формується в людини під впливом життєвого досвіду, здобуває особливе сполучення своїх індивідуальних рис і закріплюється в стилі життя.

Одним з перших сформулював теорію типів характеру Ерік Фромм [12], відповідно до якого поведінка людини може бути зрозумілою тільки у світлі впливів культури, яка існує у даний конкретний момент історії. Е. Фромм був переконаний, що потреби, властиві тільки людині, еволюціонували в ході історії людства, а різні соціальні системи, у свою чергу, впливали на вираження цих потреб. З його погляду, особистість є продуктом динамічної взаємодії між вродженими потребами й тиском соціальних норм і правил.

Досліджуючи розвиток особистості, Е. Фромм доходить висновку, що рушійними силами цього розвитку є дві вроджені несвідомі потреби, які перебувають у стані протистояння - це потреба в прискоренні й потреба в індивідуалізації. Якщо потреба в прискоренні змушує людину прагнути до суспільства, співвідносити себе з іншими членами цього суспільства, прагнути до загальних з ними систем орієнтирів, ідеалів і переконань, то потреба в індивідуалізації, навпроти, штовхає людину до ізоляції від інших, до свободи від тиску й вимог суспільства. Ці дві потреби є причиною внутрішніх протиріч, конфлікту мотивів у людини, що завжди марно прагне якимось чином з'єднати ці протилежні тенденції у своєму житті. Прагнення людини примирити ці потреби, є, з погляду Е. Фромма, двигуном не тільки індивідуального розвитку, але й суспільства в цілому.

Е. Фромм розмежовує способи реалізації внутрішньої природи людини - спосіб бути й спосіб мати. Люди, які живуть, щоб мати, орієнтовані на зовнішню сторону свого розвитку, на вкорінення в суспільстві. Для них головне - це проявити свою індивідуальність, своє значення, яких насправді в них не має, для того, щоб додати собі вага в очах інших. При цьому неважливо, за рахунок чого вони хочуть додати собі значущості, тобто чим вони хочуть володіти - знаннями, владою, любов'ю, релігією. Звідси їхній догматизм, нетерпимість до усіх, хто ставить під сумнів істинність їхніх позицій, їхня напруженість і непевність, того що вони несвідомо бояться, що хтось відбере в них незаслужену власність, агресивність проти всіх, кого вони підозрюють, хто посягає на їх власність. Все це, на думку Е. Фромма, приводить до стану фрустрації, при якому особистість випробовує переживання, емоційну напругу.

Відповідно до соціокультурної теорії Карен Хорні [13], структура характеру розвивається на основі досвіду дитинства. Головним у розви-

тку дитини є потреба в безпеці. У цьому випадку основний мотив - бути улюбленим, бажаним, захищеним від небезпеки або ворожого миру. К. Хорні вважала, що в задоволенні даної потреби безпеки дитина повністю залежить від своїх батьків. У випадку поганого відношення у дитини розвивається базальна тривога, що надалі проявляється у всіх стосунках людини з іншими людьми.

Ми не можемо не погодитися з К. Хорні в тому, що в пошуках шляхів втечі від почуття тривоги людина здобуває стійкі характерні риси, які стають частиною її особистості, - так звані "невротичні тенденції". Одна зі спроб вирішення конфлікту реалізується у створенні "ідеалізованого образу": слабкість і непевність у собі підмінюються ілюзорним почуттям сили і переваги. Іноді людина проходить через періоди торохкання з однієї крайності в іншу. Частіше зустрічаються сполучення цих різних типів відносин. Всі вони вказують на той факт, що жодна із цих спроб не є задовільною; що всі вони приречені на невдачу; що ми повинні розглядати їх як розпачливі спроби вийти з нестерпної ситуації; що, як і в будь-якій іншій нестерпній ситуації, людина вдається до найрізноманітніших засобів і, якщо не допомагає одне, пробує інше. Всі ці наслідки, поєднуючись, створюють потужний бар'єр на шляху щирого розвитку.

Необхідно відмітити, К. Хорні вводить поняття «Образа Я», розкриваючи його як «Я» реальне, «Я» ідеальне та «Я» в очах інших людей. В ідеалі ці три образи «Я» повинні збігатися між собою, тільки в цьому випадку можна говорити про нормальний розвиток особистості і її стабільності до неврозів (або психологічних бар'єрів). У тому випадку, якщо ідеальне «Я» відрізняється від реального, людина не може до себе добре ставитися і це заважає нормальному розвитку особистості, викликає напруженість, тривогу, невпевненість у собі як у людині, тобто є, по К. Хорні, основою його невротизації. До неврозу веде й розбіжність реального «Я» і «Образа Я» в очах інших людей, причому в цьому випадку не важливо, чи думають навколишні про людину краще або гірше, ніж вона думає про себе сама. Для приведення у відповідність двох «Образів Я», тобто для подолання конфлікту між суспільством і людиною, з погляду К. Хорні, ідеальний психологічний захист.

К. Хорні виділяє три основних види захисту, в основі яких лежить задоволення певних невротичних потреб. Захист людини знаходить або у прагненні до людей (поступливий тип), або у прагненні проти людей (агресивний тип), або у прагненні від людей (усунутий тип).

При першій спрямованості визнається власна безпорадність і, незважаючи на страхи, використовується спроба завоювати любов інших. Друга спрямованість припускає, як очевидну, жорстокість навколишніх і визначає боротьбу. При третій спрямованості людина не хоче ні належати до співтовариства, ні боротися, вона віддає перевагу ізоляції. К. Хорні описує три типи характеру або основні установки, кожна з яких

описує міжособистісні стратегії й призначена для зменшення почуття тривоги, зняття психологічного бар'єра, викликаного соціальними впливами у дитинстві.

У свою чергу, відкидаючи фрейдівські подання про лібідо як домінуюче енергетичне джерело поведінки людини, Г. Саллівен [8] запропонував розглядати в якості першого й найважливішого компонента особистості систему динамізмів - особливих «зразків енергії», які проявляються в міжособистісних стосунках і забезпечують задоволення потреб. Невідповідність потреб способам їхнього задоволення, а також «занепокоєння» особистості із приводу своєї безпеки, що передається дитині від матері та розвивається в несприятливих міжособистісних ситуаціях, викликають, на думку, Г. Саллівена, численні особистісні «напруження», конфлікти.

Головними ведучими для всіх потребами Г. Саллівен вважав потребу в ніжності й потребу в униканні тривоги. Остання стає провідною для особистості й визначає формування «Я - системи», що лежить в основі особистості людини.

Говорячи про «Я - систему», Г. Саллівен виділяє три її структури - гарне Я, погане Я та не - Я. Описуючи їхню роль у психічному розвитку, він доводить, що прагнення до персоніфікації себе як гарного Я і уникнення думок про себе як про поганий Я, є найбільш важливими потребами особистості, тому що думка про себе поганого є джерелом постійної тривоги людини, тим самим викликаючи особистісні «напруження».

Таким чином, аналіз психоаналітичних концепцій особистості показує, що більшість авторів розкриває поняття психологічного бар'єра через конфлікт несвідомого й свідомості, через усвідомлення втрати особистістю своїх цінностей, ідеалів, «своєї особи», через конфлікт спілкування. Джерела конфліктів, напружених станів, психічних бар'єрів розглядаються різними теоріями особистості: протидіючі чинності Воно, Его та Супер-Его (З. Фрейд); комплекс неповноцінності, що протистоїть прагненню до досконалості (А. Адлер); несумісні невротичні потреби, що одночасно спонукують індивіда прагнути до інших людей, проявляти агресивність стосовно них і бажання бути від них незалежним (К. Хорні); конфліктуючі вимоги складних міжособистісних зв'язків (Г. Салліван); психосоціальні кризи, що виникають у процесі формування ідентифікації особистості (Е. Еріксон). Незважаючи на розбіжності в передбачуваних джерелах тривоги, автори теорій особистості згодні в одному: найважливішим механізмом психічної адаптації у важкій ситуації є система «психологічного захисту», функціонування якої здатне пом'якшити або нейтралізувати реакцію на значимий стимул; під якою й мається на увазі стабільність до виникнення психологічних бар'єрів як захисна поведінка людини, яка опинилася у важкій ситуації.

Як відомо, у теоріях гуманістичної психології особистість розглядається як унікальна цілісна система, що являє собою не щось заздалегідь дане, а відкриту можливість самоактуалізації. Дане явище вивчається в різних аспектах, для нашої роботи актуальною є концепція самоактуалізації як процесу переживання цінностей професійної діяльності, яка сприяє оптимальному подоланню психологічних бар'єрів і забезпечує стабільність діяльності педагога.

Видатний представник гуманістичної теорії особистості Абрахам Маслоу [3] вважав, що кожна людина народжується з певним набором якостей, здібностей, які й становлять сутність його «Я», його «самості», і які людині необхідно усвідомити й виявити у своєму житті й діяльності. Тому саме усвідомлені прагнення й мотиви, а не несвідомі інстинкти й становлять саму суть людської особистості, відрізняють людину від тварин. Однак це прагнення до самоактуалізації, на думку А. Маслоу, натрапляє на різні труднощі й перешкоди, на нерозуміння навколишніх, власні слабості й невпевненість. Якщо люди відступають перед труднощами, відмовляючись від бажання проявити себе, самоактуалізуватися, то така відмова не проходить безвісти для особистості, зупиняючи її зростання, приводячи до неврозів.

Самоактуалізація представляє для нас інтерес, як стратегія подолання психологічних бар'єрів, коли доводиться вибирати між «зростанням» і «безпекою», між «прогресом» і «регресом», доводиться випробувати почуття задоволення, «замилування собою» від подолання труднощів.

Важливість для нашої роботи представляють і праці Карла Роджерса [7], який у своїй теорії особистості розрізняє дві системи регуляції поведінки: організм, що прагне зберегти й підсилити себе, і «Я» особистості - особливу ділянку у полі досвіду індивіда, що складається із системи сприйняття і оцінок особистістю своїх рис і відношення до світу.

Він вважає, що той досвід, який виникає у людини в процесі життя і який вона називає «феноменальним полем», унікальний і індивідуальний. Цей світ, створюваний людиною, може збігатися або не збігатися з реальною дійсністю. Ступінь тотожності цього поля реальної дійсності К.Роджерс назвав конгруентністю. Високий ступінь конгруентності означає, що повідомлення, досвід і свідомість більш-менш однакові.

При твердій структурі «Я» досвід, що не узгоджується з нею, сприймається як загроза особистості та при своєму усвідомленні або піддається перекручуванню, або заперечується. К. Роджерс пояснює таку поведінкову реакцію організму на загрозу, як захист цілісності Я - структури.

Неконгруентність проявляється у випадках, коли є розбіжності між усвідомленням, досвідом і повідомленням про досвід. Неконгруентність між усвідомленням і досвідом називається репресією; неконгруентність між усвідомленням і повідомленням означає, що людина не виражає те,

що вона у дійсності почуває, думає або переживає. Порушення конгруентності приводить до зростання напруженості, тривожності, внутрішньому замішанню, і в остаточному підсумку, до невротизації особистості. Розбіжність між зовнішньою реальністю й тим, що переживається суб'єктивно, може стати одним з основних психологічних бар'єрів особистості.

Певний інтерес для нашого дослідження представляє концепція, запропонована Е. Берном, який розуміє людину як своєрідну енергетичну систему, що прагне зберегти власну рівновагу й стан спокою. Е. Берн вважав, що людина влаштована таким чином, що при всякій внутрішній або зовнішній події рано або пізно повинне відбутися що-небудь таке, що відновить рівновагу. Вийшовша з рівноваги напруга проявляється в людині фізично й психічно. Психічно напруга проявляється у почутті занепокоєння та пригніченості. Це почуття походить із потреби яким-небудь чином відновити рівновагу й зняти напругу. Такі потреби називаються бажаннями.

У концепції Е. Берна напруга виступає як бар'єр, що заважає задоволенню бажань; отже, здатність відновити рівновагу й зняти напругу виступає як стабільність до формування психологічних бар'єрів.

У вітчизняній психологічній науці також існує велика кількість поглядів на природу й розвиток бар'єрів у різних областях життєдіяльності людини, вони багатозначні та багатоаспектні: бар'єри у процесі спілкування (Б. Паригін, З. Ноліу, В. Кан-Калік, А. Кітов); бар'єри в пізнавальній і творчій діяльності (Б. Кедров, Л. Фрідман, Я. Пономарьов, Г. Бал, А. Матюшкін, О. Тіхоміров, Р. Грановська, Б. Ломов), бар'єри в інноваційній діяльності (В. Антонюк), значеннєві бар'єри (М. Єнікєєв, О. Кочетков, Л. Божович, Г. Фрумова, Н. Гуткіна, М. Неймарк, Б. Братусь).

Бар'єри розглядаються як: неусвідомлювана актуальна установка, що детермінує індиферентне або негативне настановне відношення (Л. Підлісна); як психічний стан особистості (А. Свенцицький, В. Вілюнас, Б. Паригін); як суб'єктивне переживання труднощів у діяльності людини (С. Рубінштейн, Н. Леонтьєв, В. Овчіннікова, Н. Наєнко); як результат компенсації індивідом психологічної неготовності до ефективної діяльності в умовах її екстремальності (Л. Гримак, Б. Паригін).

З поняттям «бар'єр» дослідники пов'язують феномен волі (В. Іванніков, Н. Менчінська, Н. Добринін, Є. Ігнат'єв, Н. М'ясищев, В. Калінін, М. Ільїн, П. Рудик, В. Селіванов, О. Чернікова, Л. Акатов, П. Сімонов, А. Лазурський, К. Корнілов), захисну поведінку (Б. Анан'єв, Е. Насіновська, М. Якубовська, Л. Філонов, Л. Славіна, Л. Божович, В. М'ясищев, Ю. Савенко, В. Бассін, В. Рожнов, А. Налчатджан, І. Тонконогий, В. Цапкін, В. Баншиков, Р. Зачеписький, В. Ташликов, В. Ротенберг).

Р. Грановська [2] відзначає, що сутність психологічного бар'єра вкладається в тенденції використання штампів. Непомітно для себе людина попадає на "традиційний" шлях мислення, починає думати в зага-

льноприйнятому, звичайному напрямку й, природно, нічого нового, оригінального придумати не може. Вплив бар'єра виражається у тому, що рішення того або іншого завдання не тільки надмірно звужує зону пошуку гіпотез, але й напрямок цього звуження вже визначено штампом. Автор виділяє наступні види психологічних бар'єрів:

1) самообмеження, пов'язане з інертністю і трафаретністю нашого мислення;

2) прихильність до авторитетів;

3) заборони, засновані на помилковій аналогії.

Визначаються вченим і способи подолання бар'єрів:

- на початку рішення завдання піддати аналізу все поле гіпотез незалежно від їхньої очікуваної продуктивності, і тільки в міру того як аналіз просувається, він повинен зосереджуватися на більш вузькій сфері, що має більш близьке відношення до розв'язуваного завдання;

- цілеспрямована видозміна умови завдання;

- використання понять різного рівня, що дозволяє, переходячи від менш узагальнених понять до більш узагальненого та назад, відійти від проторених шляхів рішення;

- використання різноманітних підказок.

Деякі дослідники (В. Апполонов, Л. Божович, А. Зимін, Л. Філонов) розглядають бар'єри як звичайні особистісні утворення, які перешкоджають самостійним висловленням особистості й перепиняють її саморозкриття. Психологічні бар'єри, на їхню думку, небезпечні тим, що викликають стан закритості та перешкоджають висловленням особистості про себе й тим самим створюють своєрідне нерозуміння навколишніх деяких особливостей особистості. Вони стверджують, що, виставляючи бар'єри, особистість збіднює власну сутність і прирікає себе на автономну ізоляцію від суспільства.

Розглядаючи бар'єр як відносини між елементами системи, що обмежує волю одного з них, Р. Шакуров [14] визначає основні функції бар'єра:

- *стабілізація* - бар'єр зупиняє рух, надає йому статичку;

- *корекція* - зустрівшись із перешкодою, рух міняє свій напрямок;

- *енергетизація* - енергія руху накопичується під впливом утримуючого її бар'єра;

- *дозування* - перешкоди дозують руху, визначають його міру;

- *мобілізація* - зустрівшись із перешкодою, будь-який організм мобілізує свої енергетичні та інші ресурси для подолання перешкод;

- *розвиток* - зміни, які відбуваються в організмах при повторних мобілізаціях, закріплюються, що підвищує функціональні можливості живої системи, надає їй нову якість;

- *гальмування* - бар'єр уповільнює рух, стримує активність.

- *придушення (позбавлення)* - постійно блокуючи життєдіяльність організму, його запити, бар'єр послабляє й підриває його функціональні можливості.

Отже, бар'єр у розумінні Р. Шакурова – це психологічний феномен (представлений у формі відчуттів, переживань, образів, понять і ін.), у якому відбиті властивості об'єкта обмежувати прояви життєдіяльності людини, перешкоджати задоволенню її потреб.

На думку Р. Шакурова, саме функція подолання сприяє усуненню бар'єрів, які заважають реалізації мети. Подолання може здійснюватися за допомогою двох форм активності – пристосування і перетворення. Пристосування є формою подолання. Перетворення в процесі подолання сприяє розвитку і тому є головним для людини.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Огляд окремих психологічних теорій і концепцій, представлених у закордонній психології, показав, що, поняття психологічного бар'єра розглядається з різних точок зору: як конфлікт несвідомого й свідомості, через усвідомлення втрати особистістю своїх ідеалів, цінностей, своєї безпеки, через конфлікт спілкування; як конфлікт між тиском суспільства та внутрішніх схильностей, потребами; як неадекватне уявлення про себе та про світ, що створюється кожною людиною через структуру характеру під впливом життєвого досвіду. Залежно від значимості переживання, його чинності, кількості прикладених зусиль для подолання психологічного бар'єра, та або інша подія переборюється різними способами. Виділяються різні варіанти подолання психологічних бар'єрів: перекручування або заперечення самої важкої ситуації, «вибіркова увага» до подразників, співробітництво, боротьба або ізоляція від людей, активна взаємодія із проблемою, самоактуалізації, формування життєвих цілей, які можна розділити на два типи подолання психологічних бар'єрів: пристосування та перетворення. До першого типу відносять психологічний захист, різні аспекти якого обговорювалися в працях З. Фрейда, А. Фрейд, К. Хорні, А. Адлера, Е. Фромма, Е. Еріксона. Головною метою захисту вважається досягнення несуперечності й цілісності внутрішнього світу, усунення тривоги й напруженості. Другий тип - перетворення - здійснюється при виборі стратегії самоактуалізації, представлений у роботах А. Маслоу, К. Роджерса. Самоактуалізація розглядається як процес переживання й відновлення порушень ціннісно-значеннєвої та мотиваційної сфери особистості, що сприяє оптимальному подоланню психологічних бар'єрів.

У вітчизняній психології поняття «бар'єр» і «подолання» пов'язані з онтогенезом всіх психічних структур. Головна функція бар'єрів складається в мобілізації внутрішніх ресурсів індивіда для подолання опору середовища процесу задоволення його потреб.

ЛІТЕРАТУРА

1. Адлер А. Понять природу человека / А. Адлер. – СПб. : Академический проект, 2000. – 256 с.
2. Грановская Р. М., Крижанская Ю. С. Творчество и преодоление стереотипов / Р. М. Грановская, Ю. С. Крижанская. – СПб. : OMS, 1994. – 192 с.

3. Маслоу А. Новые рубежи человеческой природы / А. Маслоу. – М. : Смысл, 1999. – 425 с.
4. Мухортов В. В. Психологические барьеры в изобретательстве : дисс. ... канд. псих. наук / В. В. Мухортова. – М., 1989. – 157 с.
5. Немов Р. С. Психология / Р. С. Немов. – М. : Просвещение, 1994. – 576 с.
6. Подымов Н. А. Психологические барьеры в профессиональной деятельности учителя : учеб. пособие / Н. А. Подымов. – Курск. : Издательство КГПУ, 1996. – 131 с.
7. Роджерс К. Р. Консультирование и психотерапия : новейшие подходы в области практической работы: [монография / пер. с англ. О. Кондрашевой, Р. Кучкаровой]. – М. : ЗАО ЭКСМО–Пресс, 1999. – 464 с.
8. Салливен Г. С. Интерперсональная теория психиатрии / Г. С. Салливен. – М. : Наука, 2003. – 345 с.
9. Словарь практического психолога / сост. С. Головин. – Минск : Харвест, М. : ООО «Изд-во АСТ», 2001. – С. 46.
10. Трусов В. П. Современные психологические теории личности / В. П. Трусов. – Л. : ЛГУ, 1990. – С. 89.
11. Фрейд З. Введение в психоанализ : лекции / З. Фрейд. – М. : Наука, 1989. – 456 с.
12. Фромм Э. Анатомия человеческой деструктивности / Э. Фром. – М. : Аст-ЛТД, 1998. – 670 с.
13. Хорни К. Собрание сочинений : в 3 т. / К. Хорни : Т 3. Наши внутренние конфликты; невроз и развитие личности / Пер. с англ. – М. : Смысл, 1997. – 694 с.
14. Шакуров Р. Х. Барьер как категория и его роль в деятельности / Р. Х. Шакуров // Вопросы психологии. – 2001. – №1. – С. 5–6.

УДК 159.9

*Гура С. О., к. пед. н., викладач кафедри прикладної психології, НУЦЗУ;
Щербина І. Є., курсант соціально-психологічного факультету НУЦЗУ*

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ЕМОЦІЙНОЇ СФЕРИ У ПРАЦІВНИКІВ ПІДРОЗДІЛІВ МНС УКРАЇНИ

У статті розглядаються теоретичні аспекти емоційної сфери, а також особливості проявів домінуючих емоційних станів, фундаментальні емоції та позитивні емоції, а також представлено емпіричне дослідження рівня прояву позитивних емоцій у працівників підрозділів МНС України.

Ключові слова: емоційна сфера, емоції, позитивні емоції, негативні емоції, прояви емоцій та рівні прояву емоцій, рівні прояву емоцій у працівників МНС.

В статье рассматриваются теоретические аспекты эмоциональной сферы, а также особенности проявлений доминирующих эмоциональных состояний, фундаме-